

Θηλυκά επαγγελματικά της αρχαίας ελληνικής: επιθηματοποίηση, παραγωγικότητα και γλωσσικές ιδεολογίες

Ντενίζ Σαρρή-Χασάν
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
ntenizsar@gmail.com

Abstract

This paper aims to examine the suffixation of feminine professional nouns in Ancient Greek and the productivity degree of their suffixes. To achieve this aim, it exploits data drawn from grammars (Οικονόμου 1971, van Emde Boas et al. 2019), reverse lexicons (Kretschmer & Locker [1944] 1977, Buck & Petersen [1945] 1984) and the LSJ lexicon. The research results show that the majority of these nouns were formed with feminine suffixes, whilst only a small number was using the masculine form. This tendency is discussed diachronically (from Ancient to Modern Greek) considering the effects of morphological changes and language ideologies.

Keywords: feminine professional nouns, morphology, suffixation, morphological productivity, language ideologies, diachrony

1 Εισαγωγή

Για τη νέα ελληνική (ΝΕ) υπάρχουν αρκετές προσεγγίσεις για το θέμα των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών, τόσο στο πλαίσιο του γλωσσικού ζητήματος (βλ. Τριανταφυλλίδης 1953), όσο και της κοινωνιογλωσσολογίας και της φεμινιστικής γλωσσολογίας (βλ. Παυλίδου 1985, Τσοκαλίδου 1996, Γκασούκα & Γεωργαλίδου 2014). Κοινός πυρήνας όλων των προσεγγίσεων υπήρξε η επιλογή επιθήματος κατά τον μορφολογικό σχηματισμό τους. Η επιλογή, δηλαδή, ανάμεσα σε διγενή ή θηλυκά επιθήματα που βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή, σχηματίζοντας τύπους που φέρουν αντίστοιχα είτε το χαρακτηριστικό [+λόγιο], είτε το χαρακτηριστικό [-λόγιο] (η *βουλευτής* ή η *βουλευτρία/βουλευτίνα*). Το θέμα της επιθηματοποίησής τους συνδέεται συχνά με τη λεγόμενη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος (βλ. σχετικά Τριανταφυλλίδης 1953).

Η παρούσα έρευνα εστιάζει στον μορφολογικό σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών της αρχαίας ελληνικής (ΑΕ), αξιοποιώντας δεδομένα από γραμματικές και λεξικά. Στόχος είναι να εξεταστεί στη συγχρονία της ΑΕ α) ο τρόπος επιθηματοποίησής τους, β) ο βαθμός παραγωγικότητας του κάθε επιθήματος και κατ' επέκταση γ) η πιθανή διαφορά του βαθμού παραγωγικότητας των θηλυκών επιθημάτων συγκριτικά με τα διγενή. Η προσέγγιση των αποτελεσμάτων αντιπαραβολικά με τις μορφολογικές αλλαγές που σημειώθηκαν κατά τις επόμενες γλωσσικές περιόδους θα αναδείξει τις διαφορετικές τάσεις στον τρόπο επιθηματοποίησής τους και στον βαθμό παραγωγικότητας των επιθημάτων τους στη διαχρονία της ελληνικής. Διαφορές που οφείλονται σε ποικίλους γλωσσικούς παράγοντες, αλλά και σε υποκείμενες γλωσσικές ιδεολογίες που καθόρισαν την ελληνική.

2 Θεωρητικό πλαίσιο και μεθοδολογία

Ο μορφολογικός σχηματισμός λέξεων συνδέεται στενά με την έννοια της παραγωγικότητας και κατ' επέκταση με τη μορφολογική διαδικασία της επιθηματοποίησης. Συγκεκριμένα, η παραγωγικότητα (productivity) αφορά τις μορφολογικές διαδικασίες, καθώς και τα στοιχεία που λαμβάνουν μέρος σε αυτές, και έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων λέξεων (Hockett 1958, Ράλλη 2005: 90-94). Πρόκειται για μορφολογικές διαδικασίες οι οποίες υπόκεινται σε κανόνες και γλωσσικές αρχές (βλ. Aronoff 1976, Selkirk 1982, κ.ά.). Ο Bauer (2001) συγκεκριμενοποιεί τον ορισμό της παραγωγικότητας ως τον αριθμό των νέων λέξεων που σχηματίζονται μέσω κάποιας συγκεκριμένης μορφολογικής διαδικασίας. Επομένως, βασικά χαρακτηριστικά της παραγωγικότητας αποτελούν η διαβάθμιση, δηλαδή το κατά πόσο μία μορφολογική διαδικασία είναι παραγωγική, και ο συγχρονικός της χαρακτήρας.

Η επιθηματοποίηση, η διαδικασία κατά την οποία κάποιο επίθημα (κλιτικό ή παραγωγικό) συνενώνεται με κάποια βάση δημιουργώντας μία νέα λέξη (Φλιάτουρας 2018: 290), και κατ' επέκταση τα επιθήματα που συμβάλλουν σε αυτή, αποτελούν διαδικασία και στοιχεία παραγωγικότητας αντίστοιχα. Όσον αφορά την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος, είναι απαραίτητο, πέρα από την εξέτασή της σε συγχρονικό επίπεδο, να εξετάζεται και σε διαχρονικό. Καθώς το κάθε επίθημα έχει την ιδιότητα να μεταβάλλεται στις διάφορες περιόδους της γλώσσας, σε διαχρονικό επίπεδο μπορεί να μελετηθεί η αλλαγή της παραγωγικότητάς του, δηλαδή από παραγωγικό να γίνει μη παραγωγικό και το αντίστροφο (Ράλλη 2005: 93). Παράγοντες, τόσο ενδογλωσσικοί, όσο και εξωγλωσσικοί συντελούν σε μορφολογικές αλλαγές στη διαχρονία της γλώσσας επηρεάζοντας την παραγωγικότητά τους. Επιπλέον, κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες και προσπάθειες επικράτησης γλωσσικών ιδεολογιών επηρεάζουν άμεσα την επιθηματοποίηση με αποτέλεσμα τη χρήση επιθημάτων παλαιότερων γλωσσικών περιόδων, την ύπαρξη φαινομένων υπερδιόρθωσης και την ανάπτυξη συνδηλώσεων για ορισμένα επιθήματα (Φλιάτουρας 2018: 235-248).

Σε αυτό το πλαίσιο, τα υπό εξέταση ουσιαστικά μελετώνται αρχικά ως προς τον τρόπο επιθηματοποίησής τους και ως προς τον βαθμό παραγωγικότητας των επιθημάτων τους στη συγχρονία της ΑΕ. Η γραμματική του Οικονόμου (1971) και η γραμματική των van Emde Boas et al. (2019) αποτελούν τη βάση της έρευνας για τον τρόπο επιθηματοποίησής τους. Παράλληλα, τα αντίστροφα λεξικά των Kretschmer & Locker ([1944] 1977) και των Buck & Petersen ([1945] 1984), και επικουρικά το λεξικό *LSJ*, χρησιμοποιούνται για τη συγκέντρωση των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ, ώστε να διερευνηθεί η παραγωγικότητα των επιθημάτων τους¹. Τέλος, όσον αφορά τις αλλαγές στον βαθμό παραγωγικότητας του κάθε επιθήματος διαχρονικά, αυτές προσεγγίζονται με βάση τους ενδογλωσσικούς παράγοντες (επανάλυση, αναλογία), που επηρέασαν το μορφολογικό και κλιτικό σύστημα της ελληνικής, και τους εξωγλωσσικούς (γλωσσική επαφή κυρίως με λατινικά, ιταλικά και τουρκικά), που συνετέλεσαν στην εισαγωγή νέων επιθημάτων με τη συγκεκριμένη σημασιολογική λειτουργία. Επίσης, λαμβάνεται υπόψη η πιθανή επίδραση των κοινωνιογλωσσικών παραγόντων (λόγοι γοήτρου, περίστασης επικοινωνίας κ.ά.) και

---

¹ Τα συγκεκριμένα λεξικά περιλαμβάνουν το λεξιλόγιο της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από την προκλασική (11^{ος} - 8^{ος} αι. π.Χ.) έως και την ελληνιστική εποχή, καθώς και των κειμένων της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης.

της προσπάθειας επικράτησης γλωσσικών ιδεολογιών στο πλαίσιο της κοινωνικής διγλωσσίας και του γλωσσικού ζητήματος.

3 Θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ

Η κατηγορία των θηλυκών επαγγελματικών περιλαμβάνει ουσιαστικά θηλυκού γένους που δηλώνουν τόσο τη γυναίκα που ασκεί κάποιο επάγγελμα, όσο και τη γυναίκα που χαρακτηρίζεται από κάποια ιδιότητα ή κάποιο αξίωμα (Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005: 73). Πρόκειται για μία κατηγορία που επηρεάζεται άμεσα από τη διαχρονική κοινωνική αλλαγή, η οποία επιφέρει αλλαγές στις ασχολίες και στα επαγγέλματα των ανθρώπων και κατά συνέπεια στη δημιουργία και χρήση των αντίστοιχών τους επαγγελματικών ουσιαστικών (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: 76). Τα θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ, επομένως, αναφέρονται σε επαγγέλματα, ασχολίες και αξιώματα που ήταν σε χρήση στη συγχρονία της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας και διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό από τα θηλυκά επαγγελματικά των επόμενων γλωσσικών περιόδων.

3.1 Επιθηματοποίηση

Ο μορφολογικός σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ βρίσκεται σε άμεση σχέση με τον μορφολογικό σχηματισμό των αντίστοιχών τους αρσενικών, καθώς τα περισσότερα από αυτά θεωρούνται παράγωγα των αρσενικών. Συγκεκριμένα, ο μορφολογικός σχηματισμός των αρσενικών επαγγελματικών προκύπτει από τη συνένωση μίας ονοματικής ή ρηματικής βάσης με ένα επίθημα. Στην περίπτωση των αρσενικών επαγγελματικών δεύτερης κλίσης (θεματική κλίση), η βάση αποτελείται από τη συνένωση μιας ρίζας με το θεματικό φωνήεν *-ο-* που στη συνέχεια επιθηματοποιείται με το κλιτικό επίθημα *-ς* (*δοῦλ-ο-ς*). Τα παράγωγα από αυτά θηλυκά επαγγελματικά είτε διατηρούν τον αρσενικό τύπο με τη χρήση του θηλυκού άρθρου (*ὁ τροφός > ἡ τροφός*), είτε αποβάλλουν το θεματικό φωνήεν *-ο-*, η βάση τους τρέπεται σε θηλυκιά με το κατάλληλο φωνήεν και ακολουθεί η επιθηματοποίησή της (σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και με μηδενικό κλιτικό επίθημα), σχηματίζοντας το αντίστοιχο θηλυκό επαγγελματικό, συνήθως πρώτης κλίσης (*ὁ δοῦλος > ἡ δούλη, ὁ θεός > ἡ θεά/θείαινα*). Στις περιπτώσεις των αρσενικών επαγγελματικών πρώτης ή τρίτης κλίσης (αθέματες κλίσεις) η βάση δεν περιέχει θεματικό φωνήεν, αλλά λήγει σε *α* ή σε σύμφωνο ή σε *ι/υ* αντίστοιχα και στη συνέχεια επιθηματοποιείται. Τα αντίστοιχα θηλυκά τους είτε διατηρούν την ίδια μορφή, είτε σχηματίζονται από τον συνδυασμό της επιθηματοποιημένης βάσης των αρσενικών με ένα θηλυκό επίθημα (*ὁ ἀύλητῆρ/ἀύλητῆς > ἡ ἀύλητρίς*).

Οι περιπτώσεις αντίθετης παραγωγής, δηλαδή από θηλυκά επαγγελματικά να παράγονται αρσενικά, είναι αρκετά περιορισμένες. Πρόκειται κυρίως για θηλυκά επαγγελματικά σε *-α/-ά* και *-η/-ή* που με την προσθήκη του επιθήματος *-ς* παράγονται τα αντίστοιχα αρσενικά (*ἡ ταμία > ὁ ταμία(ς)*). Ακόμα πιο περιορισμένες είναι οι περιπτώσεις θηλυκών επαγγελματικών χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς αφορούν επαγγέλματα / ασχολίες που συνδέονταν αποκλειστικά με γυναίκες (*ἡ μαῖα*).

Γίνεται κατανοητό ότι παρόλο που ορισμένες καταλήξεις επαγγελματικών της ΑΕ έχουν την ίδια μορφή με καταλήξεις της ΝΕ, τα όρια μεταξύ βάσης και επιθήματος είναι διαφορετικά. Ωστόσο, στην ανάλυση που ακολουθεί το θεματικό φωνήεν *-ο-* των δευτερόκλιτων ουσιαστικών και τμήμα της βάσης των πρωτόκλιτων

και τριτόκλιτων ουσιαστικών λαμβάνονται ως μέρος των επιθημάτων τους, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε ασάφεια κατά τη διαχρονική προσέγγισή τους. Σε αυτό το πλαίσιο, τα επιθήματα των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ ομαδοποιούνται σε τρεις κατηγορίες:

α) Η πρώτη κατηγορία αποτελείται από τα θηλυκά επιθήματα *-α*, *-η/-ή* και *-ώ*, τα οποία απαντώνται μονάχα στον σχηματισμό θηλυκών ουσιαστικών.

β) Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει κυρίως τα διγενή επιθήματα *-ος/-ός*, *-τηρ/-τήρ*, *-τωρ*, *-ών*, *-ώς* *-εύς*, *-αῶς* και *-ς*.

γ) Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα *-τρια*, *-τειρα*, *-ισσα* (σπανιότερα *-ασσα*), *-εια*, *-αινα*, *-τις*, *-τρίς*, *-ίς/-ις*, τα οποία στην πλειοψηφία τους προέρχονται από το θηλυκό ινδοευρωπαϊκό επίθημα **-ya* (βλ. σχετικά Debrunner 1917). Τα συγκεκριμένα επιθήματα συνδυάζονταν τις περισσότερες φορές με τις επιθηματοποιημένες βάσεις των αντίστοιχών τους αρσενικών.

3.2 Παραγωγικότητα επιθημάτων

Κατά την έρευνα συγκεντρώθηκαν περίπου 1.160 θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά που καλύπτουν όλο το φάσμα την ΑΕ, κατά αντιστοιχία με την περίοδο που καλύπτουν τα λεξικά της έρευνας. Σε αυτά περιλαμβάνονται αποκλειστικά ουσιαστικά και καθόλου ουσιαστικοποιημένα επίθετα με σημασίες ανάλογες των επαγγελματικών ουσιαστικών. Πρόκειται για θηλυκά επαγγελματικά που σχετίζονται με επαγγέλματα, ιδιότητες και αξιώματα υψηλού και χαμηλού κύρους με τα οποία συνδέονταν οι γυναίκες της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας. Με βάση τα ουσιαστικά που συγκεντρώθηκαν επιχειρείται να αναλυθεί στη συνέχεια ο βαθμός παραγωγικότητας των επιθημάτων της κάθε κατηγορίας.

Η παραγωγικότητα των επιθημάτων της πρώτης κατηγορίας (*-α*, *-η/-ή* και *-ώ*) ήταν αρκετά περιορισμένη, καθώς ανιχνεύτηκαν μόλις 58 θηλυκά επαγγελματικά με τα συγκεκριμένα επιθήματα. Πρόκειται για αθέματα, πρωτόκλιτα και τριτόκλιτα, ουσιαστικά. Τα μεν πρωτόκλιτα (*-α* και *-η*) σχηματίζονταν είτε από αντίστοιχα αρσενικά επαγγελματικά δεύτερης κλίσης σε *-ος* (*ή δούλη < ό δοῦλος, κασιγνήτη < κασίγνητος*), είτε σχηματίζονταν χωρίς να υπάρχουν αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται για επαγγέλματα και ασχολίες που αφορούσαν κυρίως τις γυναίκες (*ή ταμία > ό ταμίας, ή μαία*). Τα δε τριτόκλιτα (*-ώ*, *-ή*), όπως τα *ή λεχώ/λοχώ* και *ή γυνή*, αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις θηλυκών επαγγελματικών, χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται και πάλι για ιδιότητες που χαρακτήριζαν γυναίκες.

Αρκετά περιορισμένη υπήρξε και η παραγωγικότητα των διγενών επιθημάτων της δεύτερης κατηγορίας (*-ος/-ός*, *-τηρ/-τήρ*, *-τωρ*, *-εύς*, *-αῶς*, *-ών*, *-ώς*). Εντοπίστηκαν 77 θηλυκά επαγγελματικά, τα οποία χρησιμοποιούν τον ίδιο τύπο με τα αντίστοιχα τους αρσενικά και το θηλυκό άρθρο ως δείκτη προσδιορισμού του θηλυκού γραμματικού γένους. Πρόκειται κυρίως για ουσιαστικά δεύτερης κλίσης σε *-ος/-ός* (*ή/ό σύζυγος ή/ό άνθρωπος, ή/ό ιατρός, ή/ό θεός, ή/ό τροφός*), ενώ πιο περιορισμένα είναι τα τριτόκλιτα (*ή/ό παῖς, ή/ό ήγεμών, ή/ό διαφθορεύς, ή/ό τροφεύς, ή/ό φονεύς*). Μεμονωμένες είναι οι περιπτώσεις των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ώς*, *-αῶς* και *-τηρ* χωρίς αντίστοιχα αρσενικά, καθώς πρόκειται για ιδιότητες που χαρακτήριζαν μονάχα γυναίκες (*ή λεχώς, ή γραῶς* και τα σύνθετά του, *ή μήτηρ, ή θυγάτηρ*).

Η τελευταία κατηγορία επιθημάτων (*-τρια*, *-τειρα*, *-ισσα* (σπανιότερα *-ασσα*), *-εια* *-αινα*, *-τις*, *-τρίς* και *-ίς/-ις*) ήταν η περισσότερο παραγωγική με 1.025 θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά να σχηματίζονται με τα συγκεκριμένα επιθήματα.

Πρόκειται για πρωτόκλιτα σε *-τρια, -τειρα, -ισσα* (ή *-ασσα*), *-εια, -αινα* και τριτόκλιτα σε, *-τις, -τρίς* και *-ίς/-ις*. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τα πρωτόκλιτα, το περισσότερο παραγωγικό επίθημα υπήρξε το *-τρια*, καθώς ανιχνεύτηκαν 237 θηλυκά επαγγελματικά με αυτό. Παράγωγα κυρίως από αρσενικά πρώτης και τρίτης κλίσης σε *-τής/-της* και σπανιότερα σε *-τήρ, -τωρ, -εύς* και *-ης* (Πίνακας 1).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
όμιλήτρια <	όμιλητής
ψάλτρια <	ψάλτης
δικάστρια <	δικαστής
σοφίστρια <	σοφιστής
κλέπτρια <	κλεπτήρ/κλέπτης
συλλήπτρια <	συλλήπτωρ
πανδοκεύτρια <	πανδοκεύς
φονεύτρια <	φονεύς
λαχανοπωλήτρια <	λαχανοπώλης

Πίνακας 1 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε *-τρια*

Αρκετά παραγωγικό ήταν και το επίθημα *-τειρα* με 142 θηλυκά επαγγελματικά, παράγωγα κυρίως από αρσενικά τρίτης και πρώτης κλίσης σε *-τήρ* και σε *-της/-τής* αντίστοιχα (Πίνακας 2).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
σώτειρα <	σωτήρ
καθηγήτρια <	καθηγητήρ/καθηγητής
πρεσβεύτρια <	πρεσβευτής
τοξεύτρια <	τοξευτήρ/τοξευτής
δεσπότηρια <	δεσπότης

Πίνακας 2 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε *-τειρα*

Λιγότερο παραγωγικά υπήρξαν τα επιθήματα *-ισσα, -εια* και *-αινα*. Ειδικότερα, ανιχνεύτηκαν 42 θηλυκά επαγγελματικά με το επίθημα *-ισσα*, παράγωγα κυρίως από δευτερόκλιτα αρσενικά σε *-ος/-ός*, τριτόκλιτα σε *-εύς* και *-ς* και πιο σπάνια από πρωτόκλιτα αρσενικά σε *-της* (Πίνακας 3). Επίσης, καταγράφηκαν μόλις 15 θηλυκά επαγγελματικά με το επίθημα *-εια*, τα οποία στην πλειοψηφία τους είναι παράγωγα από αρσενικά τρίτης κλίσης σε *-εύς* (Πίνακας 3). Τέλος, με το επίθημα *-αινα*² εντοπίστηκαν μονάχα 12 θηλυκά επαγγελματικά, παράγωγα κυρίως από τριτόκλιτα αρσενικά σε *-ων* και *-ς* και πιο σπάνια από αρσενικά δεύτερης κλίσης σε *-ός* και πρώτης κλίσης σε *-ας* και *-ης* (Πίνακας 3).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
βασίλισσα <	βασιλεύς
γεώργισσα <	γεωργός
μαγείρισσα <	μάγειρος
οικονόμισσα <	οικονόμος
ευεργέτισσα <	ευεργέτης
ήρώισσα <	ήρωας
ίερα <	ιερεύς
βασίλεια <	βασιλεύς
ήγεμόνεια <	ήγεμονεύς

² Το συγκεκριμένο επίθημα ήταν πιο εύχρηστο για τη δήλωση θηλυκών ζώων.

πρακτόρεια <	πράκτωρ
θεράπεινα <	θεράπων
γείταινα <	γείτων
κηρύκαινα <	κήρυξ
θείαινα <	θεός
ίχθυοπόλαινα <	ίχθυοπόλης

Πίνακας 3 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε -ισσα, -εια, -αινα

Όσον αφορά τα τριτόκλιτα θηλυκά επαγγελματικά σε -τις, -τρίς και -ίς/-ις, ανιχνεύθηκαν 577. Τα περισσότερα από αυτά (507 ουσιαστικά) αφορούν θηλυκά επαγγελματικά σε -τις ([tis]) από αντίστοιχα αρσενικά πρώτης κλίσης σε -της ([tēs]). Σε αρκετά πιο περιορισμένο βαθμό απαντώνται τα θηλυκά επαγγελματικά σε -τρίς (45 ουσιαστικά) από τριτόκλιτα και πρωτόκλιτα αρσενικά σε -τήρ και τής, ενώ ελάχιστα είναι τα δείγματα σε -ίς/-ις (25 ουσιαστικά), παράγωγα από τριτόκλιτα αρσενικά σε -εύς, -ών, -ς και -τωρ, όπως και από πρωτόκλιτα σε -ίας (Πίνακας 4).

Θηλυκά επαγγελματικά	Αρσενικά επαγγελματικά
ἐργάτις <	ἐργάτης
κυνηγέτις <	κυνηγέτης
ἰκέτις <	ἰκέτης
προφήτις <	προφήτης
πολίτις <	πολίτης
ὀπλίτις <	ὀπλίτης
ἀθλητρίς <	ἀθλητήρ/ἀθλητής
μαθητρίς <	μαθητήρ/μαθητής
ὑμνητρίς <	ὑμνητήρ/ὑμνητής
ὄρχηστρίς <	ὄρχηστήρ/ὄρχηστής
κιθαριστρίς <	κιθαριστήρ/κιθαριστής
βασιλίσ <	βασιλεύς
ἡρωίς <	ἥρωρ
ἡγεμονίς <	ἡγεμών/ἡγεμονεύς
νεᾶνις <	νεανίας
ἐστιατορίς <	ἐστιάτωρ
αὐτοκρατορίς <	αὐτοκράτωρ

Πίνακας 4 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών σε -τις, -τρίς και -ίς/-ις

Όπως διακρίνεται και στο συγκεντρωτικό Γράφημα 1 που ακολουθεί, βάσει των θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα, η παραγωγικότητα των θηλυκών επιθημάτων για τον σχηματισμό τους ήταν μεγαλύτερη σε σχέση με τα διγενή επιθήματα τα οποία ήταν λιγότερο παραγωγικά. Στο σύνολο των 1.160 θηλυκών επαγγελματικών που εντοπίστηκαν, τα 1.083 επιθηματοποιούνται με κάποιο θηλυκό επίθημα (1.025 με τα θηλυκά παραγωγικά επιθήματα της τρίτης κατηγορίας επιθημάτων και 58 με τα θηλυκά επιθήματα της πρώτης κατηγορίας), ενώ μονάχα τα 77 από αυτά με κάποιο διγενές επίθημα της δεύτερης κατηγορίας επιθημάτων.

Γράφημα 1 | Παραγωγικότητα επιθημάτων θηλυκών επαγγελματικών της ΑΕ

3.3 Εναλλακτικότητα και παράλληλοι τύποι

Η ΑΕ προσφέρει τη δυνατότητα σχηματισμού θηλυκών επαγγελματικών με διάφορα επιθήματα, τα οποία βρίσκονται σε συμπληρωματική κατανομή. Η συμπληρωματική κατανομή αφορά τόσο τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών με διαφορετική βάση, όσο και με κοινή βάση. Αποτέλεσμα αυτής της εναλλακτικότητας αποτελεί ο εντοπισμός παράλληλων τύπων για αρκετά θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ με κοινή βάση και διαφορετικό επίθημα. Οι εναλλακτικοί τύποι καταγράφονται τόσο σε θηλυκά επαγγελματικά με θηλυκό επίθημα, όσο και με διγενές (Πίνακας 5), ανεξάρτητα με το αν αναφέρονται σε επαγγέλματα υψηλού ή χαμηλού κύρους.

ή <i>φαρμακίς</i> / <i>φαρμάκισσα</i> / <i>φαρμακίστρια</i>
ή <i>βασιλίς</i> / <i>βασίλισσα</i> / <i>βασίλεια</i>
ή <i>λαχανοπώλις</i> / <i>λαχανοπώλισσα</i> / <i>λαχανοπωλήτρια</i>
ή <i>πανδόκεια</i> / <i>πανδοκέτρια</i>
ή <i>ήγεμών</i> / <i>ήγεμόνεια</i> / <i>ήγεμονίς</i>
ή <i>ιατρός</i> / <i>ιάτρια</i> / <i>ιάτραινα</i> / <i>ιατρίνη</i>
ή <i>θεός</i> / <i>θεά</i> / <i>θείαινα</i>

Πίνακας 5 | Παραδείγματα θηλυκών επαγγελματικών με εναλλακτικούς τύπους

4 Διαχρονικές τάσεις και παραγωγικότητα επιθημάτων

Το γλωσσικό σύστημα της ΑΕ επηρεάστηκε από τις μορφολογικές αλλαγές που σημειώθηκαν στην ελληνική κατά τις επόμενες γλωσσικές περιόδους. Παράγοντες ενδογλωσσικοί, εξωγλωσσικοί και κοινωνιογλωσσικοί επηρέασαν τον τρόπο επιθηματοποίησης των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών της ΑΕ και κατ' επέκταση την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος ξεχωριστά. Ήδη από την περίοδο της ελληνιστικής κοινής σημειώθηκαν αλλαγές στο επίπεδο της μορφολογίας και στο ονοματικό σύστημα (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004, Browning 1969). Το επίθημα

-αινα, όπως και το επίθημα *-τειρα*³, σταμάτησαν να είναι παραγωγικά, ενώ τα *-ισσα* και *-τρια*, απέκτησαν πιο ευρεία χρήση (Browning 1969: 38-40). Παράλληλα την ίδια εποχή ξεκινάει η διαδικασία μεταπλασμού των θηλυκών ουσιαστικών σε *-ος/-ός* (Παπαναστασίου 2001: 452-453), που θα οδηγήσει στον σχεδόν ολοκληρωτικό περιορισμό τους και στη χρήση του συγκεκριμένου επιθήματος αποκλειστικά για το αρσενικό γένος κατά την επόμενη γλωσσική περίοδο (Χριστίδης 2005: 181).

Η απομάκρυνση από το λεξιλόγιο των θηλυκών ουσιαστικών σε *-ος/-ός* κατά τη μεσαιωνική ελληνική είχε ως αποτέλεσμα το επίθημα *-ισσα* να γίνει ακόμα πιο παραγωγικό (Browning 1969: 38-39, 66). Την ίδια περίοδο παρατηρείται για πρώτη φορά και η παραγωγικότητα των θηλυκών επιθημάτων *-ίνα* (< λατ. *-ina*), *-ού* (< αρχ. ιων. *-ώ*), *-έσα* (< αντ. ιταλ. *-essa*) και *-τρα* (< αρχ. *-τρια*) (ΛΚΝ 1998, Χατζιδάκις [1903] 1977). Παράλληλα, λόγω της απλοποίησης του ονοματικού συστήματος και της συγχώνευσης των ουσιαστικών της τρίτης κλίσης με τα ουσιαστικά των άλλων δύο κλίσεων (βλ. Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004), οι καταλήξεις της τρίτης κλίσης με τις οποίες παρατηρούνταν θηλυκά επαγγελματικά, υπέστησαν αλλαγές, ώστε να προσαρμοστούν στο νέο κλιτικό σύστημα (*μήτηρ* > *μητέρα*, *ήρωίς* > *ήρωίδα*).

Με την ολοκλήρωση της μεσαιωνικής ελληνικής γίνεται αντιληπτό ότι λόγω των ενδογλωσσικών αλλαγών που υπέστη η γλώσσα τα διγενή επιθήματα που σχηματίζαν θηλυκά επαγγελματικά στην ΑΕ, σταμάτησαν να είναι παραγωγικά για το θηλυκό γένος ή μεταπλάστηκαν και προσαρμόστηκαν με θηλυκά επιθήματα. Ωστόσο, κατά την περίοδο της καθαρεύουσας παρατηρείται η επαναχρησιμοποίηση της τρίτης κλίσης (Browning 1982). Επίσης, το επίθημα *-ις* γίνεται και πάλι παραγωγικό για τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών (*ή καλλιτέχνις* < *ό καλλιτέχνης*, *ή βιοτέχνις* < *ό βιοτέχνης*) (Τσοπανάκης [1977] 1982), όπως και τα διγενή επιθήματα *ός/-ος* (*ό/ή ιατρός*, *ό/ή φιλόλογος*), *-ων* (*ό/ή αρχιτέκτων*) και *-εύς* (*ό/ή γραμματεύς*). Αντίθετα, όμως, με την ΑΕ, χρησιμοποιούνται για πρώτη φορά ως διγενή και τα αρσενικά επιθήματα *-ης* (*ό/ή πρύτανης*), *-τής* (*ό/ή βουλευτής*), *-ίας* (*ό/ή ταμίας*) (βλ. και Παυλίδου 2002: 48-49).

Αποτέλεσμα των προαναφερόμενων παραγόντων είναι στη ΝΕ για τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών να χρησιμοποιούνται τόσο τα θηλυκά επιθήματα, *-α/-ά*, *-η/-ή*, *-τρια*, *-τρα*, *-ίσσα*, *-ις* (> *-ίδα*), *-αινα*, *-ίνα*, *-ού*, *-έσα*), όσο και τα διγενή (συμπεριλαμβανομένων και των αρσενικών επιθημάτων που χρησιμοποιήθηκαν για πρώτη φορά κατά την καθαρεύουσα), *-ος/-ός*, *-ων* (> *-ας*), *-εύς* (> *-έας*), *-ης*, *-τής*, *-ίας*. Η χρήση, όμως, των διγενών επιθημάτων συνδέεται με το λόγιο επίπεδο και παρατηρείται κυρίως στον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών από επαγγέλματα υψηλού κύρους. Τα συγκεκριμένα θηλυκά επαγγελματικά παρουσιάζουν εναλλακτικούς τύπους με θηλυκά επιθήματα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2011: 59), τα οποία συνδέονται με αρνητικές/μειωτικές συνδηλώσεις (*η βουλευτής/βουλευτρία/βουλευτίνα*, *η γιατρός/γιατρίνα/γιατρίσσα/γιατρέ(σ)σα*, *η αρχιτέκτονας/αρχιτεκτόνισσα*) (Παυλίδου 2002).

5 Συμπεράσματα

Το γλωσσικό σύστημα της ΑΕ για τον μορφολογικό σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών χρησιμοποιούσε επιθήματα, τόσο θηλυκά, όσο και διγενή. Ωστόσο, με βάση τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν, διαπιστώνεται ότι η

³ Στην αττική διάλεκτο ήδη από την αρχαία ελληνική το επίθημα *-τειρα* είχε περιοριστεί στο θρησκευτικό λεξιλόγιο (Debrunner 1917: 151-152).

παραγωγικότητά τους διέφερε σημαντικά. Συγκεκριμένα, τα θηλυκά επιθήματα στο σύνολό τους ήταν περισσότερο παραγωγικά, καθώς η πλειοψηφία των θηλυκών επαγγελματικών που ανιχνεύθηκαν είχαν επιθηματοποιηθεί με κάποιο θηλυκό επίθημα. Αντίθετα, η παραγωγικότητα των διγενών επιθημάτων ήταν αρκετά ασθενής με τον αριθμό των θηλυκών επαγγελματικών με διγενές επίθημα να είναι συγκριτικά μικρότερος. Η διαφορά στον βαθμό παραγωγικότητας μεταξύ θηλυκών και διγενών επιθημάτων πιθανότατα συνδέεται με τη λεγόμενη τάση της ελληνικής να χρησιμοποιεί διαφορετικά επιθήματα για το κάθε γένος.

Παράλληλα, παρατηρείται η εμφάνιση εναλλακτικών τύπων σε αρκετά θηλυκά επαγγελματικά της ΑΕ ανεξάρτητα από τον τρόπο επιθηματοποίησής τους, με θηλυκό ή διγενές επίθημα, και ανεξάρτητα από το εάν αναφέρονται σε επαγγέλματα / ιδιότητες υψηλού κύρους. Ωστόσο, όπως και στη ΝΕ, η δημιουργία συνώνυμων λέξεων με κοινή βάση και διαφορετικό επίθημα αντιβαίνει την αρχή του φραγμού του Aronoff (1976), σύμφωνα με την οποία δεν μπορούν να υπάρχουν δύο λέξεις με όμοια βάση, διαφορετικό επίθημα και κοινή σημασία. Η ύπαρξή τους, ενδεχομένως, οφείλεται ως έναν βαθμό στους ενδογλωσσικούς παράγοντες που επηρέασαν την παραγωγικότητα του κάθε επιθήματος στις επιμέρους γλωσσικές περιόδους (ομηρική-κλασική-ελληνιστική). Στην περίπτωση, ιδιαίτερα, των θηλυκών επαγγελματικών με διγενές επίθημα που εμφανίζουν εναλλακτικούς τύπους με θηλυκό επίθημα, πιθανότατα αποτελεί ένδειξη και πάλι της λεγόμενης τάσης της ΑΕ να χρησιμοποιεί ξεχωριστά επιθήματα για το κάθε γένος.

Όσον αφορά τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών στη διαχρονία της ελληνικής, παρατηρούνται ορισμένες αλλαγές από την ΑΕ έως τη ΝΕ, τόσο στον τρόπο επιθηματοποίησής τους, όσο και στην παραγωγικότητα των επιθημάτων τους. Οι μορφολογικές αλλαγές που επήρσαν έως το τέλος της μεσαιωνικής ελληνικής καταδεικνύουν τη χρήση μονάχα θηλυκών επιθημάτων για τον σχηματισμό τους, ενισχύοντας την τάση εξάλειψης διγενών επιθημάτων και επομένως τη χρήση διαφορετικών επιθημάτων ανά γένος. Αντίθετα, στη ΝΕ ο σχηματισμός τους επιτυγχάνεται με θηλυκά, διγενή και αρσενικά επιθήματα, ενώ ο βαθμός παραγωγικότητας τους δεν έχει τόσο μεγάλη απόκλιση όπως στην ΑΕ (βλ. και Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005).

Κοινωνιογλωσσικοί παράγοντες και γλωσσικές ιδεολογίες, που κορυφώθηκαν κατά την περίοδο της καθαρεύουσας και που αποσκοπούσαν στο λόγιο επίπεδο, φαίνεται ότι είχαν ως αποτέλεσμα την εκ νέου χρήση των διγενών επιθημάτων και τη χρήση ακόμα και υπερδιορθώσεων με τον σχηματισμό θηλυκών επαγγελματικών με αρσενικά επιθήματα. Η εμφάνιση, όμως, του λόγιου επιπέδου στη ΝΕ δεν αποτελεί απόρροια μονάχα της ιδεολογίας του γλωσσικού συντηρητισμού της καθαρεύουσας (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2019, Φλιάτουρας & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019: 33-35). Περαιτέρω διερεύνηση της επιθηματοποίησης, της παραγωγικότητας και της χρηστικότητας των επιθημάτων των θηλυκών επαγγελματικών στη γλωσσική περίοδο που μεσολάβησε μεταξύ μεσαιωνικής ελληνικής και καθαρεύουσας είναι απαραίτητη, ώστε να διαφανεί ο ρόλος της αλληλεπίδρασης των ιδεολογιών της περιόδου του γλωσσικού ζητήματος στον τρόπο επιθηματοποίησης των θηλυκών επαγγελματικών στη ΝΕ.

Βιβλιογραφία

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Άννα. 2017. “Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: Ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση”. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 37:69-82.

- Aronoff, Mark. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, Robert. 1969. *Medieval and modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Browning, Robert. 1982. “Η ελληνική διγλωσσία χθες και σήμερα”. Στο Robert Browning (επιμ.) *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα*, 244-272. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδήμα.
- Buck, Carl D., and Walter Petersen. [1945] 1984. *A reverse Index of Greek Nouns and Adjectives*. New York: Georg Olms Verlag.
- Γκασούκα, Μαρία, και Μαριάνθη Γεωργαλίδου. 2014. *Οδηγός Χρήσης μη-Σεξιστικής Γλώσσας στα Διοικητικά Έγγραφα*. Αθήνα: Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Υπουργείο Εσωτερικών.
- Debrunner, Albert. 1917. *Griechische Wortbildungslehre*. Heidelberg: C. Winter.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Ιορδανίδου, Άννα, και Έλενα Μάντζαρη. 2005. “Τα θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: γλωσσική χρήση και τυποποίηση”. *Πρακτικά 5ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας, 13-15 Οκτωβρίου*, 73-87. Λευκωσία-Κύπρος: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2004. *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: νήσος.
- Καραντζόλα, Ελένη, και Ασημάκης Φλιάτουρας. 2019. “Προς μια νέα θεώρηση της αναδόμησης του ονοματικού συστήματος της ελληνικής: ενδείξεις από την Πρώιμη Νέα Ελληνική”. Στο Αργύρης Αρχάκης, Νίκος Κουτσούκος, Γιώργος Ξυδόπουλος, και Δημήτρης Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλία. Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη*, 205-222. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Κλαίρης, Χρήστος, και Γεώργιος Μπαμπινιώτης. 2011. *Γραμματική της νέας ελληνικής: δομολειτουργική - επικοινωνιακή*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικογραφίας Ε.Π.Ε.
- Kretschmer, Paul, und Ernst Locker. [1944] 1977. *Rückläufiges Wörterbuch der griechischen Sprache*. Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht.
- ΛΚΝ = *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. 1998. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- LSJ = Liddell, Henry-George, and Robert Scott, Henry-Stewart Jones. 1996. *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Οικονόμου, Μιχάλης. 1971. *Γραμματική της αρχαίας ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Παπαναστασίου, Γεώργιος. 2001. “Μορφολογία: από την κλασική ελληνική στην κοινή”. Στο Αναστάσιος-Φοίβος Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, 451-456. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα. 1985. “Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά”. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 5:201-217.
- Παυλίδου, Θεοδοσία-Σούλα. 2002. “Γλώσσα-Γένος-Φύλο: Προβλήματα, Αναζητήσεις και Ελληνική Γλώσσα”. Στο Θεοδοσία-Σούλα Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα, γένος, φύλο*, 15-64. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Ράλλη, Αγγελική. 2005. *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Selkirk, Elisabeth. 1982. *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass: MIT Press.

- Τριανταφυλλίδης, Μανόλης. 1953. “Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών”. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Ερευνητικά Β*, 2ος τόμ., 326-334. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Τσοκαλίδου, Πετρούλα. 1996. *Το Φύλο της Γλώσσας: Οδηγός μη Σεξιστικής Γλώσσας για τον Δημόσιο Ελληνικό Λόγο*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνίδων Επιστημόνων.
- Τσοπανάκης, Αγαπητός. [1977] 1982. “Ο δρόμος προς την δημοτική: Θεωρητικά, τεχνικά και γλωσσικά προβλήματα. Σχηματισμός επαγγελματικών θηλυκών”. Στο Αγαπητός Τσοπανάκης (επιμ.), *Ό δρόμος προς την Δημοτική (Μελέτες και Άρθρα)*, 302-342. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Αφών Κυριακίδη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης. 2018. *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα: Μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Φλιάτουρας, Ασημάκης, και Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη. 2019. *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή. Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν....* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Van Emde Boas, Evert, and Albert Rijksbaron, Luuk Huitink, Mathieu de Bakker. 2019. *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Χατζιδάκις, Γεώργιος. [1903] 1977. “Περὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῆς χρήσεως τῶν προσηγορικῶν ονομάτων γένους θηλυκοῦ ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ”. Στο *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι*, 2ος τόμ., 94-99. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Χριστίδης, Αναστάσιος-Φοίβος. 2005. *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).